

JULIJE DEROSI, VLADIMIR DUGAČKI I ANTE RUKAVINA

KARLOBAŠKA LIKARUŠA IZ 1707.

Julije Derossi, Zadar
Vladimir Dugački, Zagreb
Ante Rukavina, Gospić

UDK: 61(497.13)(091)+ 808.62-087
Izvorni znanstveni rad
Ur.: 1988-05-15

Stara karlobaška likaruša iz 1707. napisana je na neispisanim stranicama jedne starije likaruše iz 1603. Ovaj se dio sastoji od 18 stranica teško čitljiva teksta s 56 recepata, od kojih se 46 odnosi na liječenje ljudi, a 10 na liječenje životinja. Likaruša je napisana ikavski čakavski s utjecajem štokavskog govora i s nekoliko tudica. Njezin je jezik bliži današnjem govoru nego onaj u likaruši iz 1603. Do sredine 18. st. broj ljekaruša u Hrvatskoj bio je posve beznačajan, zbog toga se ovaj rukopis može ubrojiti u prvih dvadeset sačuvanih hrvatskih djela ove vrsti.

O Ljekaruši napisanoj u Karlobagu godine 1603, o kojoj se može govoriti kao o prvoj karlobaškoj, izvijestili smo u Senjskom zborniku 10-11, Senj 1983-1984, stranice 123. do 149., i naveli da je to kronološki treća sačuvana ljekaruša s područja Hrvatske, te da je slučajno pronađena u ostavštini prof. dr. Branimira Gušića (1901-1975), akademika i dugogodišnjeg ravnatelja Otorinolaringološke klinike na Šalati. U navedenom prikazu prve ljekaruše iz Karlobaga napisan je i slijedeći tekst:

»Pri nastanku Ljekaruše nisu bile korištene unutrašnje stranice korica ni druga stranica prvog lista. Međutim, one su znatno kasnije ipak iskorištene. Tako je na unutrašnjoj stranici, onoj s početka Ljekaruše, napisan slijedeći tekst:

'Na 19. febra(ra) 1707. rodi se Jure brata Jive sin i od Mande Rupčičke u subotu pred zoru po polnoći, komu G(ospodi)n Bog daj dobru pamet da bi odhраниl se na điku Božju i na poštenje starijih. Kum mu bi g(ospodi)n Bogmeštar Vuleručić i njegova gospa Onoride rojena Hunberger(?)'

Rukopis gornjeg teksta identičan je s rukopisom drugog dijela Ljekaruše koji se nastavlja na tekst iz godine 1603, a koji se sastoji od 18 stranica uputa i recepata koji su za sada teško čitljivi i nisu obuhvaćeni ovim prikazom. To je u stvari druga Ljekaruša, nastala 104 godine kasnije, i bit će obrađena drugom prilikom. Tada će biti zanimljiva usporedba obiju Ljekaruša, koje dijeli vremenski razmak duži od jednog stoljeća.«

Iza teksta ove druge Ljekaruše manjka nekoliko listova, a na trećoj, unutrašnjoj stranici korica nalazi se crtež neke tvrđave. Možda je to Karlobag onoga vremena, a nevjerojatno crtež podsjeća na neku zatvorsku zgradu s mnogo prozora, odnosno puškarnica. Sada je konačno odgonetnut cijeli tekst i ove dosada nepoznate Ljekaruše. Tekstu je dodan rječnik, kratak prikaz jezika i bilješke o manje poznatim riječima i pojmovima. Dopisani tekst pisan je rukopisom prilično pismena čovjeka, koji je uz to bio i brz pri pisanju. Tekst je transkribiran današnjom latiničkom grafijom da bude pristupačniji prosječnom čitatelju.

Prema rukopisu na drugoj strani korica i rukopisu druge Ljekaruše može se s velikom sigurnošću zaključiti da je pisac druge Ljekaruše bio čovjek iz crkvenih krugova koji biranim i kićenim riječima opisuje da se njegovu bratu Jivi rodio sin Jure. Prema tome bi se moglo zaključiti da je knjižica s obim ljekarušama sačuvana u nekom sakralnom objektu, jer je proteklo stoljeće u kojem su napisane obje Ljekaruše obilovalo burnim događajima za Karlobag i njegovu okolicu.

Poznato je da su Karlobag poharali Turci u nekoliko navrata tijekom 16. stoljeća, a kasnije i Mlečani, i da je sve do kraja 17. stoljeća bio u stalnoj opasnosti od turskih prodora. Tek godine 1683. novodošli žitelji iz Dalmacije počeli su osvajati sela iznad Karlobaga, godine 1686. počeli su prodirati u Liku i zauzeli nekoliko sela s one strane Velebita i tako pomogli da se Lika konačno godine 1689. posve oslobodi turskog jarma. A 18 godina iza toga, dakle u već mirnijim okolnostima, napisana je ova druga Ljekaruša iz Karlobaga.

Što se tiče crteža na trećoj stranici korica, mogao bi to biti crtež karlobaške četverokutne tvrđave koju spominje i Alberto Fortis godine 1774. u svojem djelu Put po Dalmaciji.

Do sredine 18. stoljeća broj ljekaruša u Hrvatskoj još uvijek nije velik, što Karlobašku ljekarušu iz godine 1707. svrstava među prvih dvadesetak sačuvanih. Tek u drugoj polovici 18. stoljeća dolazi do množenja tih zdravstvenih priručnika, pa nastaju poznate nam Medićeve, Gudeljve, Markovićeve, Šimićeve, Bartulovićeve, Vladimirovićeve ljekaruša i druge.

Druga karlobaška ljekaruša sadrži 56 recepata za humanu i veterinarsku upotrebu, u kojima se javljaju lijekovi biljnog, životinjskog i mineralnog podrijetla kao i neki magični postupci. U većini poznatih nam ljekaruša prevladavaju vegetabilni lijekovi i u više od polovice recepata zastupljeno je ljekovito bilje. Zanimljivo je da u ovoj Ljekaruši to nije tako i broj ljekovitih biljaka relativno je malen. A one koje su u njoj navedene većim je dijelom identificirao iz teksta mr. med. biokemije Mate Kronja iz Zadra.

U Ljekaruši se od ljekovitog bilja navodi planinska paprat, kopriva, kupina, šafran, sljez, kopitnjak, pelin, aniš, rutvica, žalfija, komorač i druge biljke, no najveća se važnost pridaje ružmarinu. Toj je biljci posvećen poseban odlomak (Od moći ku ima rusmarin) gdje se navodi da je on »suproti svakom betegu lik«, a spominje se u čak 7 recepata kao lijek protiv kašlja, sušice, zaduhe, trbobolje, kao stomahik, a pridaje mu se i magično djelovanje ukoliko se stavi pod kućni prag ili objesi iznad postelje (ne boj se nikakve hude

stvari niti sablasti niti vidovine ni višćice). Ružmarin je (*Rosmarinus officinalis* L.) doista bio popularan lijek, koji se i u službenoj medicini upotrebljavao kao aromatik, karminativ i stimulan, dok je u pučkoj medicini primjena bila znatno veća. U ostalim se ljekarušama spominje kao lijek koji tjera znoj, mokraću, vjetrove, jača želudac, pospješuje rast kose, liječi kronični katar želuca, bolesti bubrega i jetara, reumu, vodenu bolest, uzetost, izostalu menstruaciju, kašalj, bolesti srca i živaca i dr. Najviše se iskorištavao list; u našoj se ljekaruši spominje upotreba lista, cvijeta i kore. Brojna zastupljenost ružmarina u recepturi ove Ljekaruše govori da je Ljekaruša u najvećem dijelu autohtona i da potječe iz primorskih predjela.

Zastupljenost lijekova životinjskog podrijetla dosta je brojna. Zanimljiv je recept za zastavljanje krvarenja iz nosa pepelom ljuske jajeta. Po današnjim spoznajama ljuska jajeta sadrži puno kalcija, pogotovo njen pepeo jer se spaljivanjem odstrani organska tvar; znajući također da se u današnjoj medicini kalcij upotrebljava kao hemostiptik, teško se oteći dojmu da su već narodni liječnici naslućivali to povoljno djelovanje. Također se čini racionalnim recept da se zubi kod zubnih bolesti taru rakovom ljuskom. Jer, suvremena stomatologija zastupa stajalište da je kod paradentozе najefikasnije grubo trljanje zubnog mesa koje pospješuje cirkulaciju krvi.

Od ostalih animalnih lijekova spominju se prah rogova jelena, kože odnosno jarca, zatim puževi, vučja crijeva, zečja koža, lisičje salo, kozji loj, kornjačina kora, paučina, zečji i vučji izmet, zatim med, vosak, pčelinje saće, bjelance jajeta, magareće i žensko mlijeko i dr. Osobito je impresivan lijek protiv padavice – kosti lubanje čovjeka obješenog na vješalima, što je izrazito magični elemenat. Magičnih je elemenata više; ukupno se pet receptata temelji na magičnim zapisima.

U ovoj se Ljekaruši spominju i lijekovi mineralnog podrijetla kao sumpor, olovo, živo vapno, sapun, lug (lukšija) i dr., što znači određen napredak u spoznajama o sredstvima kojima se može pomoći ljudima i životinjama.

Od ukupno 56 receptata na ljudske se tegobe odnosi njih 46, a ostalih 10 predloženi su za životinjske bolesti. Iz njih se vidi da su ljudi bolovali od glista, reume, febre, od bolesti zubi, lišajeva i drugih organskih bolesti, ali i od tuberkuloze. Također se predlažu lijekovi za gliste u životinja, ali i za bjesnoću u pasa. Znatna je pažnja posvećena bolestima konja, što nije ni čudo jer je u ovim predjelima sve donedavno konj bio česta i najcjenjenija životinja.

Karlobaška likaruša iz 1707. pisana je ikavskom čakavštinom (ča, zač, čovik, višćica, umnožil i dr.) s nekoliko uobičajenih ekavskih likova (belo, belance, cvet, del, koren). Ima i utjecaja štokavštine pa tako usporedno nalazimo **vazmi** i **uzmi**, **va** i **u**. Tuđica ima relativno malo (beteg, balotica, drakun, febra, kanarij, kvartana, luna, pinpinela remedij, supersticion) i to je uglavnom zdravstveno nazivlje ili su to tuđice vrlo starog podrijetla. Dosta je često prelaženje **m** u **n** na koncu sloga ili riječi (sunporon, belon, salon), što je značajka mnogih čakavskih govora. Po nekim riječima ili oblicima vidi se da i ova likaruša ima korijene u davnini – staroslavenska riječ **skot** i nastavak **t** u 3. licu jednine prezenta (Ožežet). Gledano u cjelini, ova je likaruša pisana suvremenim čakavskim jezikom, dosta čistim, i po tome je današnjem jezičnom izrazu bliža od Karlobaške likaruše iz godine 1603. Dokaz je to da su se likaruše brojnim prepisivanjima i jezično mijenjale (»osuvremenjivale«) iako su u mnogim elementima, pa i u jezičnim, prepisivači očito čuvali izvore (u ovoj likaruši vidi se to po nekim »receptima« na temelju prastarih vraćanja).

Grafija nije dosljedna, osobito u bilježenju palatala. Fonem *č* piše se kao *c* (c s crticom ispod, što je očito c sa sedijom: *ç*) i *c* (*ça, oçi, cisto, rici*), *ć* kao *ch* (*oche, nemochnik*), *š* kao *s* i *ʃs* (*visala, uʃsi*), *j* kao *g* i *ȳ* (*guha, gaga, proȳti*), *ž* kao *x*, *z*, i *s* (*saxgi, sazgi, masi*). I neke druge foneme pisar Likaruše ne piše dosljedno. Tako *g* piše kao *g* i kao *gh* (*sazgi, noghi*), *k* kao *k*, *ch* i *c* (*kamik, lik, lich, coga, comun*), *z* kao *z*, *x*, i *s* (*koza, slex, slexen, pomusi*), *c* kao *c* i *ç* (*oslica, gȳarça*), *s* kao *s* i *ʃs* (*sazgi, poʃstel*) i dr. S obzirom na izrazito nedosljedno bilježenje fonema *č*, *c*, *ž*, *z*, *š* i *s* može se s dosta vjerojatnosti pretpostaviti da je pisar Karlobaške likaruše iz 1707. bio po materinskom govoru cakavac. I danas se u Pagu kaže: *macka bizi, pas rezi* (*mačka biži – bježi, pas reži*).

Kao primjer izvorne grafije donosimo jedan recept:

Od Mochi ku ima ruʃmarin

Vazmi Cuétta od nĳega i uezi ga u čist rubac pak uode u gedan verç Friske, i staui ta cvét u uodu da stoi dopol nochi, pak oxmi ga i pig onu uodu natasché toĳe suproti suakomu bétégu lik.

Fotokopija dviju stranica druge Karlobaške ljekaruše iz godine 1707.

Tekst Karlobaške likaruše iz godine 1707. glasi:

Za gliste dici da jim ne škode gvarat ni misec

+ Sunce + tebe + ne + ožežet + ni + luna + noćju

DA PAS NE POBISNI

Dobro dat čoviku pojist ko ga pas bisan uji. Na kori od kruha blagoslovljenoga piši na kruhu ove riči doli pisane:

+ Čoviki + i + skoti + spasiš + G(ospodi)ne + zač + umnožil + jesi + milost + tvoju + Bože +

ZA OSTAVIT¹ KERV OD NOSA

Uzme se kore od jaj, ke se čine zgorit i zave se² va ocat jak pak se stave sušit, pak se učine na prah, pak se stave pod nos i tako kerv ustave.

KI ĆE IMAT VELIKE VLASI³ REMEDIJ ZA POTRIBU OD KONJ

Valja pripravit jeda(n) sić vode friške i učini se da kapla po kapla kaplje na glavu od konja da će vadlje ozdravit.

ZA GLISTE KONJU I DRUGOJ ŽIVINI

Najpervo se zame jedan razan⁴ i jako se topli kadi se zlo čuje, pak zame se ulje komuna prez vode smišano, sunporon posipano, i zopet steplit skupa, pak zopet malo s onim pomazat kadi boli.

KOGA BOLE ČLANKI OD NOG ALI RUKE

Zemi sapuna mehkoga unac 6, živoga japna unce tri, luga od loze unce tri, smišaj sve skupa i stavi kadi boli.

AKO KONJA BOLI

i soli se zame pak stavi sverhu kadi boli i zami jednu skr'il od olova, rasplosnati i zgora stavi.

KADA KONJ NA OČI DOJDE³

Vazmi na oči dva puta na dan praha od pavučine, od dimnjaka saj.

KADA KERV IJE⁶ KONJU ŽIVU

Postavi sve četire noge pod zemlju i da mu gre kerv van, pak s uljem i salon^{6a} pomazat ga.

DA RASTU KONJU KOPITA

Zemi jednu kuru od jaja i sada od čel i s otin zm(ij) (ko)pita⁷ oz(g)or i zdol pak zami vina i operi noge i to već puti.

DA SE KONJU KOPITA NE RAZBIJU

Vazmi trimentina i tamnjana uncu jednu, pak meda unce dvi, voska netežanoga unce dvi, kervi od drakuna unac 6, čini pastu⁸ i pomazat konja.

KADA SE KONJU ŽILE PODSIKU

Vazmi muke od orzi i od zobi i ulja da se skupa skupa⁹ i načini se jedna pogačica i stavi se dva puta na dan.

KADA SE KONJU NAČINE ČVORI NA NOGAH

Vazmi kuru od jaja i s njom pomaži.

KI IMA FEBRU KVARTANU

Vazmi praha od roga od jelena, dat jednu dramu va vinu belon pred dvimi uri nego ga prime i oće ozdravit.

KADA SE ČOVİK STEŽA I DOJDU MU GLISTE

Vazme se ulja diffuso bianco i pomaže se i ozdravi.

KA ĆE ŽENA LAHKO RODITI

Najde se u pužu jedna kostića mala, kâ se prošknopi vodom žilja beloga, kâ koščica ima jednu drugu moć – da ju nosi ženska glava no~~ve~~ća, neće dite izverć.

KOMU VLASI PADAJU

Operu se vlasi u belom vinu i va ulju od rožic i pokriju se.

1 Treba ustavit

2 Možda zane se (od zajati?) ili stave se

3 Ovo je samo naslov, a autor je zaboravio napisati recept

4 Nejasno... Možda je razor, što bi moglo značiti britva ili strugalo. Ako piše razan, onda bi značenje bilo ražanj.

5 Nejasno značenje. Možda treba Kada konju na oči dojde, što bi značilo Kada konju na oči dode neka bolest.

6 Vjerojatno lije

6a Tj. salom iako bi se moglo čitati i solon (solju)

7 Teško čitljivo. Vjerojatno je pisar spojio dvije riječi u jednu.

KOGA SLEZEN BOLI

Se zame kunčini, peten i se stavi va ocat i velikon pomnjom daje na dan čuda puti; i za jatru koga boli, to je dobro, i za pluća.

ZA DICU, ZA MALU DICU, ZA KILU

Se zame čuda puži, malih, belih, učini se od njih jedna pogačica tancijana i balance od jaja i postavi se na onu stran kadi boli i dite neka leži.

KOGA ZUBI BOLE

Noge od raka kada se zname meso van da je sama kost, samo da se zube straru¹⁰ s onom korom – je odavno stvar provana.

ZA PSA BISNA

Uzme se koren od rožic sake sorte i stuku se i postavi se na ranu kadi pas uji i ozdraviš.

KI ČUDI PIJU U FEBRI

Najde se u pužu jedna koščica, kâ se derži pod jezikom – ubije žeju i toplinu.

KOMU SU ŽIVINA U ŽIVOTU PROVALA¹¹ ALI U NOGI

Vazmi planinske papruti male i nju suši u hladu, i kervi od drakuna žgane – to tuci na prah i s tim ranu posipluj, očeš ozdraviti – to je tomu lik.

OD KAŠLJA LIKARIJA

Kuhaj koprivu na ulju ali frigaj i stavi na stumak uvečer kada spat greš – to je tomu lik.

Veće. Maži salom od lisice pa(r)si – to je dobro za kašal.

Veće od kašlja. Stavi sime od koprive i kuhaj s medom i onu juhu pij koliko teplo moreš kada spati greš – oče ti kašal ustati.

Veće od kašlja. Vazmi jedan del vode a drugi meda i kuhaj va ostu da osta bude tretu del, i stavi va jedan čist lonac i kuhaj tako dugo da ga prokuha tretina, i stavi lista od bukvice unutar ter tuci ga da oni sok bude, i cveta od ruzmarina, i to skupa kuhaj pak ožmi i pij onu juhu natašće. To je lik kruto dobar.

OD LIŠAJI LIKARIJA

Stuci šćava konskoga ter ga namoči va ostu jaku da se moči jedno pol dneva, pak s onim maži lišaje. To je tomu lik.

OD LIŠAJIH

Vazmi sime od koprive, i papra, svega jednako da bude, i maži lišaje jednako dva dni, oče lišaji projti.

⁸ Teško čitljivo. Riječ se samo pretpostavlja

⁹ Ponovljena ista riječ. Treba stajati **smiša** ili **zmiša**.

¹⁰ Treba **staru**, tj **istaru**, **istriljaju**

¹¹ Nejasno značenje

OD KOSTI ALI LEDJA KOGA BOLE

Rastari lajna od zeca i privij ga na kosti – to je tomu lik kruto dobar.

OD SERCA KOGA BOLI – LIK

Vazmi kupinu kâ je mlada i stuci ju i privij livomu sascu – to je lik.

OD KAMIKA LIK

Vazmi pticu zebu i sažgi je na prah i prosih¹² prah oni i pij u vinu belu – to je tomu lik dobar.

KOMU OČI SUZE ALI SAJU TOČE

Vazmi od oslice mlika i maži s njim oči ujutro i uvečer – to je tomu lik dobar.

KI NEMOĆNIK SPAT NE MORE

Piši ova jimena ovako kako stoji ovdi i stavi mu pod glavu da ne zna nemoćnik, i to su ova jimena: Malkus, Martin, Joanes, Makvinus, Deonizus, Konstantinus, Joanes, Tera Gramaton. To su ta jimena. Neka tako učini, oće spat.

KOMU KERV STATI NE MORE – LIK

Kada dojdeš komu teče kerv, reci tri očenaša i trinast zdravih Marij pri njem i piši mu na čelu + Abirona + Abironika – to je tomu lik.

OD GLIST LIKARIA

Pišiova jimena na hartu i priveži na gerlo i ovo su: + Magio + Maila + Mailan + i ta su jimena dobra dicit kâ bljuju staviti na gerlo.

OD OČIJU LIK KOGA BOLE

Vazmi loja od kozjega škopca i zafrana s medom. Zmiši da se učine male balotice i uvečer stavi na oči kada spat greš. To je tom lik dobar.

KOMU SE VODA ZAPRE – LIK

Vazmi sleza i kuhaj ga va vinu belu i priloži malo ulja i to pij natašće. To je tomu lik.

OD MOĆI KU IMA RUSMARIN

Vazmi cveta od njega i veži ga u čist rubac, pak vode u jedan verč friške, i stavi ta cvet u vodu da stoji do pol noći pak ožmi ga i pij onu vodu natašće. To je suproti svakomu betegu lik.

OD SIPUTI LIKARIJA

Vazmi kore od rusmarina i zgori i oni dim priijmlji u nos gusto. To je tomu lik dobar. Cvit rusmarina ujutro natašće jist s medom i s kruhom, to je suproti svakom betegu lik. Jošće kladi ga nad postelju, ne boj se nikakove hude stvari niti sablasti niti vidovine ni viščice. Jošće ako ga moreš držat u černu okrutu blizu sebe, ne boj se betega nikakova.

¹² Treba prosij

Jošće stavi ga pod pod¹³ prag od kuće, ne boj se zla nikakova niti zmija niti nikakove stvari.

Jošće odnesi kanaria u vodi i pij – zdrav budeš.

KI JIST NE MORE

Kuhaj list od rusmarina u vodi friškoj iz zdenca i s onom vodom vino mišaj i pij – oće ti se odpriti stumak da budeš slatko jil.

OD OBRASTI TERBUHA LIK

Kuhaj rusmarin va ostu jaku i onako tepla, kuliko terpit moreš, privijaj na terbuh i tako ozdraviš.

OD OBRASTI POD ŽLIČICOM

Privijaj koren od krinak i stuci ga pak na ulju ali na maslu frigaj i privij pod žličicu i zdrav budeš.

Nosi cvita od njega pri sebi, ne boj¹⁴ zlih riči niti laži na te.

OD JETIKE

Još cvit od rusmarina kuhaj u belom vinu i pij. To je kruto dobar lik tomu.

OD MLEDNOSTI GLAVE I ŽIVOTA

Učini lušiju i stavi bestrana da se kuha u njoj, i kopitnjaka, artemenie¹⁵, rute, žalfie, pin-pinele i rusmarina i zelena bestrana i s tim se vas operi i gora zamotaj u teplo. Od toga budeš zdrav.

AKO ĆEŠ ZNAT OD NEMOĆNIKA OĆE LI UMRIT ILI NE

Stavi u jednu kupicu vode, pomuzi pak onoliko mlaka ženskoga i mišaj u kupici. Ako se stane i pomiša mlako s vodom, tako će ostati i živiti. Ako li mlako skupa bude i voda skupa, tako će umriti – pripravi mu za smert ča mu je potriaba.

KOGA BOLE USTA

Vazmi lajna od vuka i fece od vina i to kuhaj i teplo privijaj. Od toga ozdraviš.

OD GRINAT LIKARIA

Vazmi kore od zelenike i od oriha i japna živoga i to jako smišaj na drobno i ostriži glavu i stavi na platno da bude po svem kadi su grinte i tim okladaj do dan devet i od toga ozdraviš.

OD GLUHOTE UŠIJU

Osuši divje tikve korena i kuhaj ga u lušiji i s onom lušijom da se zmiva – oće ozdraviti da čuje.

¹³ Ponovljena ista riječ

¹⁴ Treba **ne boj se**

¹⁵ Vjerojatno pogrešno umjesto **artemizije** (pelin, gorčika)

OD OZEBLINE I STUDENI

Maži polak ognja biakom ali trimentinom i savij sirovom černom vunom. To je tomu lik dobar.

KU ŽENU SASCI BOLE

Vazmi belanca od jaja i vode friške i smišaj s nim i privij na sasac — oće vas ogan izneti i ozdraviti.

JOŠ OD GLUHUTE¹⁶ LIKARIA

Vazmi zelena lana i stuci ga i on sok stepli i ulivaj u uho — oćeš čut.

OD PADAVICE LIKARIA I RIČ PROVANA PREZ NIJEDNOGA SUPERSTICIONA

Vazmi cveta od k(o)romača i od človičanske glave tikve, koi je na višali, kâ nî u zemli bila, kosti, i od žabe pokrovate kore, i kamičac ki se najde u gnizdu od lastovice, i to daj mu pit u vodi — oće prez dvojbe ozdravit.

KI PO NOĆI PIŠA PODA SE NA POSTEL

Ako je muška glava, tako sažgi od kozjega jarca roga i daj mu popit onoga praha da ne zna, kuliko more stat na dvanajsticu¹⁷. Ako je ženska glava, tako od kože roga praha, već neće nigdar poda se pišat.

ZA MATRUN

Criva od vuka dobro čisto oprat pak osušit nazad¹⁸, pako stuć na prah i dat popit u vodi ali bolje u juhi onoga praha kuliko more stat na art (ert) od noža; ali komu jako škodi, učinit jednu koru od criv od vuka i da se s njom opaše — neće mu već nigdar škodit.

KADA RUKE OD ZIME OTIČU

Vazmi prah od kože od zeca da oće ozdravit. Od toga čini još ripa domaća tepla, zgora stavljena, smišana z voskom i prahom od smokav ke zgore.

KI ĆE JEDNOM VINO OMRAZI(T)

Verzi mu ugora živa u vino i ko nutri krepa pak neka oni vino pie, oće mu se omrazit.

KI ĆE KOGA OPIT

Daj mu malo kapule i da je poji i vadjlje vino oće uzet sebi svoju moć.

KI ĆE ZNAT JE U ŽENI SIN ALI KĆI

Ako žena noseća u počeku¹⁹ čuje i poznaje da dite od desne strane i da stran se nadima i spozniva, pokaziva se da će biti sin; i mliko od žene da je teško i turbno, zlamenuje sina, a pak ako je vodnjeno, oće biti kći; ako zadnja stran...

¹⁶ Treba gluhote

¹⁷ Nejasno značenje

¹⁸ Vjerojatno u značenju *naopako, s obrnute strane*

¹⁹ Treba Početku

Fotokopije posljednjih stranica druge Karlobaške ljekaruše iz godine 1707. Crtež vjerojatno predstavlja nekadašnju »Forticu«, tvrđavu u Karlobagu, čiji su ostaci i danas dobro vidljivi.

R J E Č N I K

A

ali ili

art, -a m. rt, vrh

artemenia vjerojatno pogrešno umjesto **artemizija** (*Artemisia absinthium* L.) pelin, gorčika

B

balotica, -e ž. loptica, kuglica

bestran (beštran), -a m. bršljan

beteg, a, m. bolest

biaka, -e ž. bjaka (tal. — mlet. **biacca**), bjelilo, »cinkvajsk«

bukvica v. **petna**

Č

čern crn

čuda i **čudi** puno, mnogo

D

del, -a m. dio

diffuso bianco (ulje) rasprostranjeno bijelo (ulje)

drakun, -a m. zmaj, odnosno zmajeva krv — kerv od drakuna — to je smola (*Resina Draconis*) crvene boje poput krvi koja se dobiva iz nekih biljaka kao *Dracaena draco* L., *Dracaena Cincabari* Balf, *Demonorops draco* Blume te *Calamus draco* Willd. Te biljke ne rastu u našim krajevima.

drama, e. ž. mjera (osmi dio unce)

drobno sitno

dvimi dvjema

F

febra, -e ž. groznica, vrućica

febra kvartana, -e ž. groznica koja se javlja svaki četvrti dan

feca, -e ž. vinski talog

G

gluhota, -e ž. gluhoća

gluhota v. **gluhota**

grinta, -e ž. krasta

gusto često

gvarat vjerojatno od **gvarati** (trzanje nogu u djece)

H

harta, -e ž. papir

hud zao, loš

I

izneti odnijeti, iznijeti

izvrć(i) izvrgnuti, pobaciti

J

japno, -a s. vapno

jetika, -e ž. sušica, tuberkuloza

jime, **jimena** s. ime

K

kâ koja

kadi gdje

kamik, -a m. kamenac

kanarij, -a m. pašja trava, oštrac — *Canarium commune* L.

kerv, -i ž. krv

kî koji

klasti, **kladem** staviti

ko ako

komun, -a m. komunika (komonika), pelin — *Artemisia vulgaris*

kopitnjak, -a m. *Asarum Europaeum* L. (ljekovita biljka)

korda, -e ž. konop, uže
krinka, -e ž. ljiljan, krin
kruto jako, vrlo

kû koju

kunčina, -e ž. crkvina, trava sv. Petra —

Parietaria officinalis

kupica, -e ž. čašica

kvartana v. **febra kvartana**

L

lajno, a s. izmet, balega

luna, -e ž. Mjesec

lušija, -e ž. lukšija

M

matrun, a m. kolika, napadaj grčeva

mlednost, -i ž. slabost, mršavost

muka, -e ž. brašno

N

netežan neobrađen, neprerađen

O

obrast, -i ž. otok, oteklina

odpřit(i) otvoriti

okladiti (o)stavljati

okrut, -a m. posuda

omraziti ogaditi, omrznuti

on i **oni** onaj

orz, -i ž. ječam

oslica, -e magarica

ostaviti v. **ustaviti**

ožeti, **ožmem** ocijediti, izažeti

P

paprut, -i ž. paprat

petna, -e ž. bukvice, ranjenik, petunika

— **Betonica officinalis** L.

pinpinela, -e ž. anis; bedrenika — **Pimpi-**

nella Anisum ili **P. maior**

pokrovata v. **žaba pokrovata**

polak pokraj, uz

prijimati, **prijimljem** primati prihvaćati

priložiti dodati

prošknopiti poškopiti

R

rasplosnatiti učiniti plosnatim

razan (**ražan**) v. bilješku 4

razor v. bilješku 4

remedij, -a m. lijek

rič, -i ž. riječ, stvar

rič provana iskušana stvar, iskušano sredstvo

ruta, -e ž. rutvica — **Ruta graveolens** L.

S

sad, -a m. saće

saj, -i ž. čađa

sake svake, svakakve

sasac, -sca m. sisa

sić, -a m. posuda

siput, -i ž. sipnja, zaduha, astma

skot, -a m. živina, životinja

skril (**škril**), -i ž. škrija, plosnat kamen, ploča

spat(i) spavati

stati se sastaviti se, sastati se

stežati se pozliti

stvar provana iskušana stvar, iskušano sredstvo

supersticion lat. krivovjerje, čaranje, gatanje

sverhu odozgor

Š

ščav, -a m. štalalj (kiselica) — **Rumex obtusifolius** L.

T

tancijana tanka, tanašna

teplina, -e ž. vrućica, temperatura

tikva od **človičanske glave** lubanja

treti treći

trimentin, -a m. terpentin

U

ujisti, ujim ugristi, ujesti
unca (unca), -e ž. mjera (četvrt deci, jedna žlica)
ustati, ustanem stati, zaustaviti se
ustaviti zaustaviti

V

va u
vadlje jamačno, sigurno
vās sav
vazeti, vazmem uzeti
već(e) više, bolje
verzi (od **vrgnuti**) ubaci, baci
vidovina, -e ž. prividenje (?); vračara (?)

Z

zač zato što, jer, zašto
zajati, zamem uzeti
zane se (va ocat jak) stavi se (?)
zdol odozdo
zelenika, -e ž. božikovina – **Ilex Aquifolium**; lovoričica – **Daphne Laureola**
zgora odozgor

zgorit(i) izgorjeti, izgoriti
zlamenovati označiti, označavati
zmiši i zmišaj promiješaj
zmiti, zmijem izmiti, oprati
zmivati se umivati se
zneti, znamem izvaditi, iznijeti
zopet opet, ponovno

Ž

žaba pokrovata kornjača (u Vitezovića
žaba pokrovnata)
žalfija kadulja – **Salvia officinalis L.**
žeja, -e ž. žeđ(a)
žilj, -a m. ljiljan
živina, -e. ž. živad, stoka; nametnici (parazit)
život, -a m. ovdje u značenju **tijelo**

O p a s k a. U izradi ovog rječnika služili smo se Akademijinim rječnikom, Etimologijskim rječnikom Petra Skoka, Belostenčevim Gazofilacijem, Parčićevim hrvatsko-talijanskim rječnikom i standardnim rječnicima hrvatskog jezika.

Zusammenfassung

Das alte Karlobager Arzneibuch aus dem Jahr 1707 wurde auf den unausgeschriebenen Seiten eines älteren Arzneibuches aus dem Jahr 1603 geschrieben.

Dieser Teil enthält 18 Seiten eines schwer lesbaren Textes mit 56 Rezepten, wovon 46 die Heilung der Menschen und 10 die Heilung der Tiere betreffen. Es soll betont werden, dass in diesem Arzneibuch die Rezepte zur Heilung der Tuberkulose bei dem Menschen, der Hundswurmt und einer Reihe von organischen Krankheiten angegeben werden, wie auch die Rezepte zur Heilung der durch die Schmarotztiere verursachten Krankheiten.

Diese Handschrift ist auf dem ikavischen Čakavisch mit Einfluss der štokavischen Mundart und mit einigen Fremdwörtern geschrieben. Ihre Sprache ist der heutigen Mundart näher als jene in dem Arzneibuch aus dem Jahr 1603.

In vielen Rezepten (mehr als die Hälfte) werden Heilkräuter erwähnt (Rosmarin sogar in 7 Rezepten) wie auch die Heilmittel des mineralischen Ursprungs. Das beweist ein Fortschritt im Erblicken der Mittel zur Heilung der Menschen und der Tiere.

Bis Mitte des 18. Jahrhunderts war die Zahl der Arzneibücher in Kroatien ganz unbedeutend, deswegen kann man diese Handschrift zu den ersten zwanzig erhaltenen kroatischen Werken dieser Art zählen.